

Međutjecaj povijesti i filma

Sažetak: Na primjeru nekoliko probranih filmova snimljenih od početka do kraja 20. stoljeća, članak govori o specifičnim uvjetima u kojima nastaje povijesni film. Poseban naglasak posvećuje se propagandnoj moći filma kao masovnog medija koji stvara popularno mišljenje o nekom povijesnom događaju ili fenomenu. Navode se primjeri gdje su povijesno netočni “povijesni filmovi” imali značajan odjek u političkoj ili kulturnoj sferi.

Ključne riječi: povijesni film, propaganda, *Pobuna u Hollisteru*, Mario Puzo, *Kum*, Hells Angels, *Hrabro srce*, škotska nezavisnost, Marlon Brando

Kada se snima povijesni filma, postoje tri sloja u prikazivanju povijesti. Prvi je sloj ustvari nedokučiva i efemerna *povijesna zbilja* – koncept o kojem se mnogo raspravlja u teorijskim krugovima povijesne znanosti – čije je razumijevanje nešto što će iz naše perspektive uvijek biti nužno ograničeno raspoloživim povijesnim izvorima, koji su drugi sloj. Treći je sloj završen proizvod, povijesni film.

Povijesni su filmovi u mnogim aspektima podcijenjen žanr filmske umjetnosti: u pravilu su skupi, čak i u eri CGI-efekata, te su mnogi od njih bili neprofitabilni; ne snima ih se mnogo, osobito u sadašnje vrijeme, a izgleda da je najpopularniji filmski žanr naše ere *reboot*; Povjesničari filma također ih često zaobilaze kao područje istraživanja, što je poprilično začuđujuće uzevši u obzir da možemo dokazati da je film najmoćniji medij koji je dosad izumljen i kao takav snažno utječe na ljudski rod. Svaki povjesničar priznat će da je izum tiskarskog stroja bio golema prekretnica za čovječanstvo. Tiskane knjige omogućile su masovnu proizvodnju pisane riječi i dale autoru moć da proširi svoju poruku mnogo široj publici. Što je onda s filmom, medijem dostupnim bilo gdje, od kinodvorane do interneta, i njegovom sposobnošću da tu poruku prenese bilo kome u relativno kratkom vremenu? Internet možda može nadmašiti film po količini podataka koje prenosi, ali ne može prenijeti usmjerenu poruku kao što to može kinematografija, pogotovo ona kvalitetna, poduprta dobrom glazbenom podlogom i redateljem koji shvaća ulogu kadra,

scenografije i atmosfere, posebno kad je riječ o povijesnom filmu.

Ono oko čega bi povjesničari vjerojatno postigli konsenzus jest da umjetnost utječe na društvo, ponekad s drastičnim rezultatima. Dovoljno je pogledati romantičnu umjetnost 19. stoljeća i njezin utjecaj na rastuće ideje nacionalnih država. Neki su filmovi, naravno čista propaganda dizajnirana tako da utječe na društvo: takvi su, primjerice, *Birth of a Nation* iz 1915. sa svojim plemenitim vitezovima Ku-Klux Klana, *Aleksandr Nevskiy* iz 1938. u kojem religijski indoktrinirani pješaci u službi Teutonskih vitezova nose *Stahlhelm* kacige kakve je koristio Wehrmacht ili, nakraju, cijeli opus Leni Riefenstahl u službi Trećeg Reicha.

Taj je međudodnos nešto što ćemo pokušati istražiti u ovom radu. Stoga u naš koncept slojeva treba dodati i četvrti sloj. Prvi je povijesna zbilja, drugi su povijesni izvori, treći je povijesni film, a četvrti je utjecaj povijesnog filma na povijest, svojevrsna kulminacija koja zatvara puni krug oko neke povijesne teme u istraživanju povijesnog filma. Ovo je jednostavan model, ali dostatan za naše potrebe, i u ovom ćemo ga radu, uz nekoliko sporednih primjera, primijeniti na *Hrabro srce*, vjerojatno najpoznatiji film "patriotske trilogije" Mela Gibsona iz 1995.

S obzirom na namjeru s kojom su stvoreni, neki se filmovi nalaze u sivoj zoni propagande, tj. upitno je jesu li zamišljeni kao propaganda, ali u svakom slučaju imaju jako propagandno djelovanje. Krunski primjer takvog filma vjerojatno je *The Lives of a Bengal Lancer* iz 1935. Ovaj film holivudske, specifično Paramountove produkcije vrti se oko grupice britanskih kolonijalnih vojnika u Indiji početkom 20. stoljeća. Baziran na istoimenoj poluautobiografskoj knjizi iz 1930., s Amerikancem Garyjem Cooperom u glavnoj ulozi, film iz vrlo imperijalne perspektive naglašava vojničke vrline i mušku čast. Prikazuje stoički mudrog vođu nepokolebljivih uvjerenja kao i niz moralnih razloga koji opravdavaju "civiliziranje" ljudi koji nisu bijeli. Ovaj film također je bio Hitlerov omiljeni: kao što je rekao britanskom ministru vanjskih poslova Lordu Halifaxu, ne samo da ga je gledao tri puta nego ga je učinio obaveznim videomaterijalom za Waffen SS. Je li uopće iznenađujuće što ga je Joseph Goebbels smatrao modelom za idealan propagandni film? Ovdje je riječ o jednoj podosta bizarnoj situaciji u kojoj Amerikanci vrhunski prodaju britanski imperijalizam, pri čemu su im najvjernije mušterije Nijemci.

Film također može utjecati na stvarnost na načine koje nitko, uključujući njihove scenariste i redatelje, nije mogao predvidjeti. Pogledajmo, primjera radi, klasični imidž američke motociklističke bande. Glasni ljudi u kožnim jaknama koji kruže američkim gradovima u potrazi za sljedećim dobrim provodom pojavili su se otprilike nakon Drugog svjetskog rata, spremni su se potući s bilo kime iz bilo kojeg razloga; bajkeri prkose redu, miru i zakonu; oni su posljednji pravi odmetnici u zapadnom društvu. Ustvari, prvi bajkeri nisu lutajuće bande nomada kao što su prikazani u filmovima, nego uglavnom bivši američki vojnici i veterani iz Drugog svjetskog rata. Budući da su pretežno bili unovačeni tinejdžeri koji su sudjelovali u nekim od najbrutalnijih sukoba u povijesti ljudskog roda, ne čudi da je velik dio njih imao problema s ponovnom integracijom u društvo. Popularno rješenje za nošenje s PTSP-om, koji se tada počeo proučavati,

bilo je putovati. Motori su bili prikladno sredstvo jer su u tom trenutku bili vrlo jeftin vojni višak. Ideje *anti-establishmenta* i odmetništva postale su dijelom bajkerske kulture tek u pedesetima, dobrim dijelom zahvaljujući filmu *The Wild One* iz 1953. Taj film, s mladim Marlonom Brandom u glavnoj ulozi, bavi se sukobom dviju suprotstavljenih motociklističkih bandi nakon što jedan od njihovih članova završi u zatvoru, iako sadrži i romantičnu sporednu radnju. Film je inspiriran pobunom u Hollisteru (eng. *Hollister riot*) iz 1947. godine. Taj je događaj sam po sebi zanimljiv: počeo je kao okupljanje bikera u Hollisteru, manjem kalifornijskom gradiću koji je još od tridesetih godina postao poznat po održavanju motociklističkih utrka, pa je već dugo vremena bio popularno turističko odredište za motociklističke entuzijaste. Godine 1947. utrke su imale rekordan broj posjetitelja, do te mjere da je gradska infrastruktura bila preopterećena. Mediji su ubrzo prikazali grad kao mjesto koje su pregazile bande *desperadosa* na motorima s naslovima kao što su *Pandemonij u Hollisteru* ili *Bande preuzele kontrolu nad gradom*. Na poznatoj fotografiji s događaja koja je se stalno javljala u američkim medijima nalazio se pijani muškarac na motoru koji vozi preko hrpe zdrobljenih pivskih boca. Ta slika bila je u potpunosti krivotvorena slično kao što su se i događaji u Hollisteru naveliko preuveličavali u medijima. Ustvari, cjelokupna šteta u gradu svela se na manja oštećenja pročelja jedne trgovine i rezultirala samo jednim uhićenjem (zbog remećenja javnog reda i mira). Barney Peterson, iz *San Francisco Chronicle*, došao je u grad kako bi pisao o bajkerima koji teroriziraju grad, ali je vrlo brzo otkrio da je ta tvrdnja lažna. Stoga je jednostavno izmislio priču i objavio nekoliko članaka o divljacima koji voze motore kroz restorane i napadaju ljude. Također je lažirao fotografiju koju su preuzeli američki mediji, uključujući utjecajni časopis *Life*.

Revidiranje događaja u Hollisteru trebalo je pričekati nekoliko desetljeća da bi se shvatio utjecaj širenja panike u medijima. Kako je jedan novinar napisao: “Što su dalje neke novine bile od Hollistera, to je priča postajala spektakularnijom.”

Kulturni utjecaj pobune do tada se već stvorio i u općoj slici društva bajkeri su postali pobunjenici i odmetnici. Kada je izašao *The Wild One*, nije se udaljio od tog imidža, nego je ga je iskoristio. Štoviše, s Brandom u glavnoj ulozi u potpunosti ga je romantizirao. Da zaključimo, pobuna koja nije bila pobuna stvorila je *sliku* određene supkulture koju je popularizirao *The Wild One*. Tu su sliku preuzeli novonastali motociklistički klubovi, što je u velikoj mjeri utjecalo na njihov razvoj i mentalitet. Neki od tih klubova kao što su *Hells Angels*, *Bandidos* ili *Vagos* postoje i danas, službeno registrirani kao multinacionalne korporacije. Ta tri primjera navodimo zato što ih FBI smatra kriminalnim organizacijama internacionalnog utjecaja.

Slična povezanost kinematografije s organiziranim zločinom vidljiva je i u (američkoj, talijanskoj) mafiji, koja je bila zastupljena u filmskoj produkciji tijekom zlatnog doba Hollywooda. Najpoznatije je filmsko ostvarenje o mafiji, naravno, Coppolina trilogija *Kum*.

Taj poznat i snažan film koji kritičari hvale i koji je još uvijek vrlo popularan među gledateljima, također je imao značajan kulturni utjecaj. Kao što je jedna knjiga iz 2007. objasnila, ideje “časti i obitelji”, kao i mafijaški imidž općenito, u velikoj mjeri potječu iz *Kuma*.

Fascinantno je što termin *kum* nije bio dio mafijaškog govora prije *Kuma*, nego riječ koju

je Mario Puzo izmislio jer mu se činila prikladnom, što je i priznao u jednom intervjuu. U takvom kontekstu nije nimalo iznenađujuće da likovi iz serije *Sopranos* neprestano citiraju scene iz filma. Vjerojatno najzanimljiviji primjer takvog međuutjecaja jest *Hrabro srce* iz 1995. Taj se film bavi nizom sukoba Engleskog i Škotskog Kraljevstva koji počinju krajem 13. stoljeća i u historiografiji se obično nazivaju Prvim ratom za škotsku nezavisnost. Osam nominacija i pet dobivenih Oskara svjedoči o kvaliteti djela. *Hrabro srce* dobar je film. Ali može li ga se smatrati povijesnim filmom?

Prepričati cijelu radnju filma bilo bi besmisleno. S druge strane, istaknuti sve povijesne netočnosti u filmu nije laka zadaća zbog same njihove količine. Stoga ćemo ovdje istaknuti nekoliko najvećih.

William Wallace u filmu je predstavljen kao odrpani stočar, dok je u stvarnosti bio plemić i jedan od škotskih velikaša. Francuska princeza Isabelle, njegov drugi romantični interes u filmu, u ulozi Sophie Marceau, tijekom prikazanih događaja bila je u Francuskoj, a i bila je stara devet godina. U bitci kod Stirlinga, odnosno Sterlinškog mosta, pobijedili su Škoti. Držanje te ključne lokacije ono je što je Škotima donijelo pobjedu, ali most ili rijeka koja ispod njega teče iz nekog razloga nisu prisutni u filmu. Bitka kod Falkirka u filmu je točno prikazana kao engleska pobjeda, ali netočno kao posljedica izdaje dijela škotskog plemstva. Ustvari, bila je riječ o poprilično dugoj i statičnoj bitci u kojoj su Englezi odnijeli pobjedu zahvaljujući učinkovitoj upotrebi velškog dugog luka i sličnim taktikama koje su im pomogle tijekom cijelog Stogodišnjeg rata. Wallaceova vojska nikad nije došla do Yorka ili ga opljačkala. Razlozi za rat također su predstavljeni posve krivo, tj. kao rezultat agresivnosti i pohlepe engleskog kralja. Pravi je razlog bila komplicirana dinastička situacija u Škotskoj, pa je donekle razumljivo što je izostavljena iz filma. S druge strane, neoprostivo je što je odnos Engleske i Škotske prikazan kao stanje vječnog rata s obzirom na to da su u trenutku kada film počinje dva kraljevstva bila u miru već dulje od pola stoljeća. Također, Škoti u tom periodu nisu nosili kiltove, koji će postati pomodni tek u 17. stoljeću zajedno s klanskim uzorcima na tartanu. Također je vrlo čudno što škotski ratnici koriste plavu boju za lice jer se biljka engleskog naziva *woad*, iz koje se ta boja dobiva, u srednjem vijeku koristila isključivo za bojenje odjeće. Ustvari, zadnji ratnici koji su koristili taj tip šminke vjerojatno su Pikti, koji su se borili protiv rimskih legija.

Velika greška, kao i bitan element u radnji filma, jest takozvano pravo prve bračne noći (lat. *ius primae noctis*). Sumnja se u povijesnu autentičnost ovog fenomena i opći je konsenzus među povjesničarima da nikada nije postojao takav zakon. Iako u izvorima postoje spomeni o tome, svi su iz kasnijih perioda i uvijek se odnose na neku drugu zemlju, a ne na onu iz koje potječe izvor. Ipak, u popularnoj je kulturi snažan i izdržljiv motiv do te mjere da čak postoji film, s Charltonom Hestonom u glavnoj ulozi, čija se radnja bavi upravo time. *Hrabro srce* maksimalno iskorištava taj motiv kao pokretač radnje: njime se Englezi prikazuju ne samo antagonistima nego i negativcima filma. Pravo prve bračne noći dovodi do smrti Wallaceove zaručnice i daje mu gnjevnog duha na ramenu kojeg treba osvetiti. Na taj način Murron, u ulozi Catherine McCormack, u filmu postaje personifikacijom cijele Škotske.

Zanimljivo je opet povući paralelu s romantičnom nacionalnom umjetnošću 19. stoljeća koja obično postaje ozbiljnom kulturnom i društvenom silom u trenutku kada se o državi počne govoriti u ženskom rodu.

Kostimografija filma zaslužuje posebnu pažnju. S jedne strane imamo Škote, pretežno obučene u smirujuće zemljane tonove, a s druge strane Engleze, u slojevima mutnog metala presvučenog kombinacijom agresivne narančaste i crvene. Obje su strane određene bojom da bi ih se lakše razlikovalo (poput uniformi). To nije loš kinematografski trik, ali je ipak ahistoričan s obzirom na to da je razlika u modi u tom periodu vidljiva između višeg i nižeg staleža, ne Škota i Engleza. Čak je i oblikovanje likova takvo da izaziva mržnju prema Englezima: plemići su arogantni, vojnici palikuće i silovatelji predvođeni kraljem koji je kliničkim psihopatom. Što se tiče prikaza kraljeva nasljednika Edwarda II., recimo samo da film u tom pogledu nije dobro ostario.

Hrabro srce ipak je film koji se gleda s užitkom, ako ga se smatra čistom fikcijom. Povijesni je film otprilike u jednakoj mjeri kao *Gospodar prstenova*. To ga uopće nije spriječilo da utječe na povijesnu percepciju perioda koji prikazuje u popularnoj kulturi. Kao takav imao je i znatan utjecaj na političku klimu Ujedinjenog Kraljevstva. Kao što je škotska autorica Lin Anderson izjavila u intervjuu o svojoj knjizi *Braveheart: From Hollywood to Holyrood*, ideja škotskog separatizma bila je dio poprilično nepoznate manjine prije nego što je ideja dobila na popularnosti zahvaljujući filmu.

Profesorica Sally Morgan sa Sveučilišta u Masseyu (North, Novi Zeland), autorica niza radova o škotskoj kinematografiji iz devedesetih, zaokružila je ovu problematiku sljedećim riječima: "This image of Braveheart became so embedded during this period of devolution. I think Scotland was kind of ready for this image of itself as this wild, empire defying, Celtic tribesman that needed to be apart from England."

Utjecaj filma, ponekad pretjerano naglašen, a ponekad nenaglašen, nešto je o čemu se može raspravljati iz kulturne, socijalne ili političke perspektive. Ipak, postoji najmanje jedan, u potpunosti čvrst trag koji je ostavio. Dvanaest tona teška statua od pješčanika nazvana *Freedom*, koju je isklesao kipar Tom Church, postala je dijelom inventara Wallace Monumenta u Edinburgu 1996. godine. Iako je još uvijek popularna među turistima, mišljenje javnosti o toj statui duboko je podijeljeno, ne zato što prikazuje Williama Wallacea, nego zato što je, kako je i kipar priznao, prikazuje Mela Gibsona. Ustvari, cijeli kip djeluje više kao spomenik filmu nego škotskoj povijesti. Nakon što su ga vandali oštetili nekoliko puta, oko njega postavljen je kavez. Kritiku javnosti izazvala je i duboka ironičnost situacije. Kip je uklonjen najmanje jednom, iako se uskoro vratio na staro mjesto. Ono što također izaziva komentar i čuđenje jesu natpisi na kipu: *Freedom* na postolju i *Braveheart* na štitu.

Scenarij *Hrabrog srca* napisao je Amerikanac Randall Wallace na temelju povijesne epske pjesme *The Wallace*, romantizirane verzije događaja iz 15. stoljeća. Nakraj, film je režirao Australac, čije se lice danas vidi na kipu koji se nalazi unutar kompleksa

najbitnijeg škotskog nacionalnog spomenika. Takva je moć kinematografije. Aristotel je rekao da umjetnost imitira život, a Oscar Wilde da život imitira umjetnost. Ovaj slučaj pokazuje da su obojica u potpunosti bila u pravu.

Summary: The article presents the conditions in which a historical movie is produced, through the example of several works filmed from the beginning to the end of the 20th century. The spotlight is on the power of movies as a mass media, and its propaganda power in forming popular opinion on some historical event or phenomena. It highlights examples where historically inaccurate “historical movies” have had a significant impact in politics or culture.

Keywords: historical film, propaganda, Hollister Riot, Mario Puzo, The Godfather, Hell’s Angels, Braveheart, Scottish independence, Marlon Brando

LITERATURA:

Adler, Tim. *Hollywood and the Mob: Movies, Mafia, Sex & Death*. London: Bloomsbury UK, 2007.

“Alexander Nevsky (1938)”, *IMDB*.

http://www.imdb.com/title/tt0029850/?ref_=nv_sr_1 (pristupljeno 10. 2. 2017.)

“Birth of a nation (1915)”, *IMDB*. http://www.imdb.com/title/tt0004972/?ref_=nv_sr_2

(preuzeto: 10. 2. 2017.)

“Braveheart (1995)”, *IMDB*. <http://www.imdb.com/title/tt0112573/> (pristupljeno 12. 2. 2017.)

“Braveheart, cinema and Scottish independence”, *ABC News*.

<http://www.abc.net.au/radionational/programs/thelist/braveheart-and-scottish-independence/5750742> (pristupljeno 14. 2.2017.)

Dulaney, William L. “A brief history of “outlaw” motorcycle clubs.” U: *International Journal of Motorcycle Studies*

http://ijms.nova.edu/November2005/IJMS_Artcl.Dulaney.html (pristupljeno 8. 2. 2017.)

“History of the Hells Angels”

<http://auto.howstuffworks.com/hells-angels.htm/printable> (pristupljeno 8. 2. 2017.)

“Lives of a Bengal Lancer (1935) - Dir: Henry Hathaway”

<http://www.ciomuse.com/lives-of-a-bengal-lancer-1935.html> (pristupljeno: 10. 2. 2017.)

“Mario Puzo: Godfather of Godfathers.” U: *The Orlando Sentinel*.

http://articles.orlandosentinel.com/1997-05-08/lifestyle/9705061096_1_mario-puzo-godfather-phrase (pristupljeno 12. 2. 2017.)

“Outlaw motorcycle gangs”, *The United States Department of Justice*. <https://www.justice.gov/criminal-ocgs/gallery/outlaw-motorcycle-gangs-omgs> (pristupljeno 8. 2. 2017.)

“Sculptor Tom Church’s Braveheart”, *BBC News Online*. http://www.bbc.co.uk/scotland/history/sculptor_tom_churchs_braveheart.shtml (pristupljeno 14. 2. 2017.)

Stewart Hull, David. *Film in the Third Reich: A Study of the German Cinema, 1933-1945*. Los Angeles: University of California Press, 1969.

“The Godfather (1972)”, *IMDB*.

<http://www.imdb.com/title/tt0068646/> (pristupljeno 12. 2. 2017.)

“The Hollister Invasion: the shot seen ‘round the world”

<http://cycleguidemagazine.blogspot.hr/2010/07/hollister-invasion-shot-seen-round.html> (pristupljeno 8. 2. 2017.)

“The Lives of a Bengal Lancer (1935)”, *IMDB*.

http://www.imdb.com/title/tt0026643/?ref_=nv_sr_1 (pristupljeno 10. 2. 2017.)

“The Lives of a Bengal Lancer by Francis Yeats-Brown”, *Goodreads*.

https://www.goodreads.com/book/show/1913338.The_Lives_of_a_Bengal_Lancer (pristupljeno 10. 2. 2017.)

“The War Lord (1965)”, *IMDB*.

<http://www.imdb.com/title/tt0059896/> (pristupljeno 12. 2. 2017.)

“The Wild One (1953)”, *IMDB*.

http://www.imdb.com/title/tt0047677/?ref_=nv_sr_1 (pristupljeno 8. 2. 2017.)

Wallace movie ‘helped Scots get devolution.’ U: *Sunday Herald* 31. 5. 2006.

http://www.braveheart.info/news/2005/sunday_herald/2007-07-31/51063.html (pristupljeno 14. 2. 2017.)

“Wallace statue back with sculptor”, *BBC News Online*.

http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/scotland/tayside_and_central/8310614.stm (pristupljeno 14. 2. 2017.)

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Pro tempore

Časopis studenata povijesti, br. XIII

Zagreb, 2018.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Godina XIII, broj 13, 2018.

Glavni i odgovorni urednik

Ivan Grkeš

Zamjenica glavnog urednika

Lucija Bakšić

Uredništvo

Mihaela Marić

Lucija Bakšić

Mario Katić

Igor Krnjeta

Urednici pripravnici

Andrija Banović

Matej Lisičić

Matea Altić

Marta Janković

Alen Obrazović

Saša Vuković

Lektura i korektura

Alina Jušić

Ema Maglić

Ema Botica

Tanja Jelinić

Karla Papeš

Mateja Papić

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević

dr. sc. Estela Banov

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

dr. sc. Nikica Gilić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Hrvoje Gračanin

dr. sc. Emil Heršak

dr. sc. Branimir Janković

mr.sc. Vedran Obućina

dr. sc. Sanja Potkonjak

dr. sc. Martin Previšić

dr. sc. Marko Šarić

mr. sc. Filip Šimetin Šegvić

mr. sc. Nikola Tomašegović

Dizajn i priprema za tisak

Rene Jelenić

Prijevod s engleskog jezika

Alen Obrazović

Ema Bonifačić

Paula Fajt

Izdavač

Klub studenata povijesti –

ISHA ZAGREB

ISSN: 1334-8302

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti -

ISHA Zagreb (za: Redakcija *Pro tempore*)

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Email:

pt.urednistvo@gmail.com

Časopis je besplatan.

Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/pro-tempore>

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kluba studenata povijest – ISHA Zagreb i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.